

Koloman Rac – prevoditelj, priređivač i pedagog¹

Voljena Marić

*Odsjek za klasičnu filologiju,
Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu*

Teo Radić

*Odsjek za klasičnu filologiju,
Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu*

Ovaj rad donosi osvrt na priručnik *Izbor iz stare književnosti kršćanske* priređivača Kolomana Raca i Franje Lasmana te ukazuje na mogućnosti različitih metodičkih pristupa reprezentativnim ulomcima tekstova koje priručnik sadrži. Prigoda je bila dvostruka: stotinu godina od izdanja knjige (1917) i osamdeset godina od smrti Kolomana Raca (1937). U prvom se dijelu ovoga rada razmatra važnost i prepoznatljivost Kolomana Raca kao jednoga od najplodnijih prevoditelja s klasičnih jezika na hrvatski te se u tom kontekstu daju napomene o prevođenju i prevodilačkoj struci općenito. Drugi dio posvećen je opisu spomenutoga priručnika, analizi njegova sadržaja te razmatranju različitih metodičkih pristupa što ih nudi. U trećem se dijelu predlaže model prevodilačke radionice, zasnovane na usporedbi dviju latinskih inačica ulomka *Hermina Pastira* te dvaju danas dostupnih prijevoda istoga teksta. Četvrti dio donosi zaključke i završno razmatranje.

Ključne riječi: Koloman Rac, stara kršćanska književnost, *Hermin Pastir*, prevođenje i prevodilačka struka, metodički pristupi tekstu

1.

Klasični filolog Koloman Rac (Varaždin, 1863 – Zagreb, 1937) široj je publici zacijelo najpoznatiji kao prevoditelj s grčkoga i latinskoga jezika. Premda je danas razmjerno lako doći do popisa klasičnih naslova koje nam je Koloman Rac na taj način približio – a riječ je, između ostaloga, o prepjevima i prijevodima Eshila, Sofokla, Euripida, Aristofana, Ksenofonta, Platona, Cezara i Plauta – mnogo je teže steći istinsku predodžbu o obujmu opusa što ga je prevoditelj za sobom ostavio. Uzmemo li, primjerice, u obzir kako Račev prepjev Plauta (Plaut 1951; Plaut 1959) ukupno broji gotovo deset tisuća stihova sastavljenih u metru latinskoga originala, a prijevod Cezara (Cezar 1897) oko trista pedeset kartica teksta – imajući pritom u vidu kako tekstovi spomenutih dvaju autora čine samo manji dio njegove prevodilačke produkcije –

¹ Ovaj rad nastao je na temelju izlaganja koje su autori održali u Varaždinu 3. ožujka 2017. na skupu posvećenu Kolomanu Racu i povodu 80. godišnjice njegove smrti.

postat će nam bjelodanije s koliko se veličanstvenom ostavštinom susrećemo. A ona je tako dojmljivo opsežna da Kolomana Raca, uz Tomu Maretića, postavlja na samo čelo skupine najproduktivnijih hrvatskih prevoditelja s klasičnih jezika.

Pitanje je, međutim, koliko je Koloman Rac uistinu u javnosti prepoznat te u kojoj mjeri Račeva slava drži korak s njegovim nemjerljivim zaslugama. Na to ćemo pitanje pokušati dati odgovor u sljedećih nekoliko ulomaka, iznoseći pritom određene poglede na prevodilačku struku općenito te pokoju zanimljivost koja se tiče kako Kolomana Raca tako i nekih drugih prevoditelja.

Jedan od najčitanijih prevodilačkih uradaka u nas zasigurno je prijevod Plautove komedije *Aulularia* (Škrtac). Do ovakva zaključka dolazimo uzmemo li u obzir činjenicu da je ovo djelo već dugi niz godina obavezna lektira u prvom razredu srednje škole. Prijevod je dostupan ne samo u tiskanim edicijama nego i u elektroničkom izdanju, za kojim današnji naraštaji zasigurno češće posežu. U e-lektirama spomenuto djelo nalazimo upravo u prijevodu Kolomana Raca. Zacijelo je pritom malo onih koji čitajući to ili neko drugo djelo uistinu i obrate pozornost na stranicu na kojoj se navodi ime prevodioca. Ovdje se možemo zapitati: jesmo li bili svjesni imena prevodilaca u čijim smo prijevodima u davna doba čitali svoje lektirne naslove? Vjerojatno nismo. Ipak, s vremenom, sazrijevajući i čitajući tekstove kako u izvorniku tako i u prijevodima, počinjemo uvidati vrline ili mane određenoga prijevoda i sve smo više skloni obratiti pozornost na ime osobe zaslužne za njegov nastanak. Ponekad smo, ako imamo mogućnost izbora, spremni dati prednost tekstu jednoga u odnosu na tekst drugoga prevoditelja, dok u iznimnim situacijama divljenje prevodilačkoj vještini ide do te mjere da pojedina djela čitamo samo zato što ih je preveo određeni prevoditelj.

Što se, dakle, tiče javne prepoznatljivosti Kolomana Raca, koji neupitno pripada među takve stupove prevoditeljstva u nas, mogli bismo se našaliti pa kazati ovako: Ako široj javnosti njegovo ime i nije blisko onoliko koliko bi on svojim radom objektivno zaslužio, onda barem možemo pouzdano ustvrditi kako klasičnim filolozima i ostalim ljubiteljima antičke književnosti napomena „preveo Koloman Rac” nije ništa manja preporuka nego što za prosječnoga televizijskoga gledatelja znači opaska „odabrao Đelo Hadžiselimović”.

Prevoditelji su tvorci riječi čijom zaslugom i mi dijelimo ljepotu književnoga djela. Ostaju oni pritom nedovoljno vidljivi, često i nezamijećeni. Jedan je prevoditelj usporedio svoj posao s jednom drugom *najstarijom profesijom*, kako po vremenu nastanka, tako i po ljestvici vrednovanja. Nama bi ipak bilo draže, umjesto s heterama, usporediti prevoditelje sa zanimanjem koje također potječe od davnina, a riječ je o istaknutoj skupini Hipokratovih štovalaca i sljedbenika – anesteziolozima. Naime, imena kirurga pacijenti će nedvojbeno upamtiti, možda i za cijeli život, ali imena onih koji svojom brigom omogućuju da bolesnik bude siguran, a zahvat bezbolan, nerijetko ostaju u sjeni.

Imena se prevodilaca, dakle, često zaboravljaju. Jednako je žalosno, ili čak još žalosnije, da se ona ponekad i pogrešno navode. Bez obzira na trenutačnu društvenu

situaciju u kojoj dio akademske, ali i šire zajednice, umanjuje važnost fusnota i onoga što se u njima spominje, uistinu je nezgodno vidjeti ako se u bilješci čak i nečije ime pogrešno navede. Pristupimo li internetskoj stranici na kojoj je objavljen tekst *Osvrt na prijedlog pravoslavnoga vjeronauka* (Radelj 2016), otkrit ćemo kako u bilješkama 46 i 47 umjesto imena Kolomana Raca pogrešno stoji ime Konstantina Raca.

Nisu, nasreću, sve fusnote nagršene takvim tipom pogrešaka. Pojedine su, osim toga, i veoma zanimljive. U knjizi *Mileva & Albert Einstein: Their Love and Scientific Collaboration* autor Dord Krstić govori, između ostaloga, o Milevi Marić, prvoj ženi Alberta Einsteina, te o njezinu preseljenju i školovanju u Zagrebu. Uz spominjanje činjenice kako je djevojka dobila posebnu dozvolu da smije slušati fiziku, autor navodi i jedan, filozofima i nastavnicima nadasve zanimljiv podatak. Morala je, naime, Mileva zbog prelaska iz realne gimnazije u danas Klasičnu, a u to vrijeme Kraljevsku veliku gimnaziju – suvremenim rječnikom rečeno – polagati razliku školskih programa, odnosno položiti grčki, koji u prijašnjoj školi nije imala. Budući da Mileva nije imala predznanja iz grčkoga jezika, njezini su roditelji uputili molbu da bude oslobođena obaveze upisivanja toga predmeta. Međutim, molba je odbijena te je buduća gospođa Einstein bila dužna upisati grčki i položiti razliku. Djevojka je na koncu svoju zadaću uspješno obavila, a u bilješci 49 navodi se kako je njezin ispitivač bio upravo Koloman Rac (Krstić 2004: 28).

Prevođenje – doduše ne ono književno – neke je pak, pomalo neočekivano, približilo ostvarenju životnoga poziva i stjecanju slave. Ljubiteljima je nogometa poznato kako jedan od najistaknutijih trenera današnjice svoj uspjeh djelomično duguje upravo prevođenju. José Mourinho bio je, naime, klupski prevoditelj dok je lisabonski nogometni klub Sporting vodio engleski trener Sir Bobby Robson, uz kojega je Mourinho mnogo naučio o nogometnoj igri. Kasnije ga je Sir Bobby poveo i u Barcelonu, gdje je Portugalac kao mladi asistent polako napredovao, da bi doskora razvio uspješnu samostalnu trenersku karijeru.

Bilo je, doduše, i onih koji su se, prevodeći manje zahtjevne rečenice, proveli kao bosci po trnju. Tako je nehaj prema znanju i vještinama prevoditelja, uz pretjerano uzdanje u moderne računalne programe, doveo do neslavne preobrazbe engleske rečenice „stay calm and govern on” u „ostani miran i vladaj na” (Živko i Bratović 2016).

2.

Kao nastavnike koji su sudjelovali u gotovo svim razinama obrazovanja, osobito nas je privukao dio biografije Kolomana Raca što se odnosi na njegovu učiteljsku i ravnateljsku praksu, a napose dio koji se tiče priređivanja izdanja namijenjenih đacima. Odabrali smo stoga upravo jedan takav naslov, koji je široj publici vjerojatno manje poznat: *Izbor iz stare književnosti kršćanske* (Rac i Lasman 1917). (slika 1)

Knjiga je, kako stoji u njezinu predgovoru, prvenstveno namijenjena za školske potrebe, „kao pripomoć u učenju crkvene povijesti”, a suvremenost i aktualnost argumentata koji se navode kao razlozi izdanja, naprosto iznenađuju.

Već je sâm predgovor, dakle, zanimljiv svima onima koji neprekidno moraju odgovorati na pitanja o svrsi učenja latinskoga, odnosno klasičnih jezika, o vrijednosti čitanja tekstova u izvorniku ili u prijevodu, ma kako kratki oni bili. Misao koju naši priređivači nude, bez obzira na to što u konkretnom slučaju govore samo o kršćanskim autorima, uistinu može iskoristiti svaki profesor klasičnih jezika ili predavač metodike: „Može li nam kakvo raspravljanje zornije otkriti srce i um sv. Augustina nego sama djela njegova? Samo se čitanjem djela, pa bili to mali odlomci, može proniknuti u dušu pojedinoga pisca, samo se tako da stvoriti jasna slika o značenosti njegovoj u crkvi i uhvatiti valjan pojam o pojedinom razdoblju povijesti crkvene.” (Rac i Lasman 1917: iii).

Druga je misao zanimljiva i aktualna ne samo filološkoj nego i svim ostalim strukama.

U jeku rasprava o prihvaćanju kurikularne reforme, odnosno o potrebama za promjenama u današnjem školstvu, sa zadovoljstvom možemo primijetiti kako je već prije punih stotinu godina kao glavna nakana ove knjige iskazana danas veoma često spominjana želja – da suhoparno „bubanje” činjenica (poput nabiranja papa ili godina pojedinih događaja) ne bude niti svrha niti mjerilo znanja, već bi cilj morao biti „da se u davne događaje ulije nov život” (Rac i Lasman 1917: iii).

Zanimljiv je, metodički gledano, ne samo početak knjige i spomenuti predgovor nego i njezin kraj. Kad okrenemo posljednju stranicu, mogli bismo pomisliti da poneka nedostaja, jer kazalo završava stranicom 87, a u rukama je knjiga od gotovo 300 stranica. Ali ako pozornije proučimo kazalo, uvidjet ćemo da je ono ustvari sastavljeno abecednim redom. Đacima je na taj način zacijelo bilo lakše u knjizi pronaći stranicu na kojoj se nalazi traženi autor. (slika 2)

U Predgovoru *Izbora* čitamo kako su Rac i Lasman odabir autorā i djelā napravili prema

Gdje je što?

Predgovor	III.
Kratki nacrt stare knjige kršćanske	1
Ambrosije	196
Himna	197
Dužnosti službenika	199
Govor poklonom bratu svjagom Satiru	201
Nadrobno slovo Teodosiju Velikom	205
Govor protiv Aukencija o predaji crkava	209
Atanasije	130
Tri govora protiv arijevača	132
Život sv. Antuna	133
Obznan pred carem Konstantinom	135
Augustin	233
Ispovijed	234
Država Božja	235
Basilije Veliki	142
Govor mladici	143
Pravila bra	145
Ciprijan	99
Redarstvo crkve	102
Moliva Gospodnja	138
Ciril Jeruzalimski	138
Praktičnoba	138
Eusebije	117
Crkvena povijest	117
Grzur Nazijanžanin	130
Interna moliva	134
Judanje aveter	134
Moj život	139
Govor sobi oca i Basilija	190
Nadrobno slovo Basiliju Velikom	199
Grzur Nitanin	109
Velika kateheza	109
Grzur Veliki	207
Pravilo pastva	207
Postanica podakom Petru	240
Postanica svim biskupima dalmatinskim	282
Postanica biskupa trana	284
Hermin pastir	25
Trividentia	25
Porcije	31
Hitarije	103
Trjstvo	103

poznatom i opsežnom izdanju Jacquesa Paula Migne *Patrologia*. Djelo je u to vrijeme bilo vrlo popularno, često citirano i lako dostupno (negdje se navodi da ga je imala gotovo svaka knjižnica). Naziva se još i *Patrologiae Cursus Completus* i donosi najpotpuniju zbirku patrističkih djela. Čine ga *Series Latina* u 218 i *Series Graeca* u 166 svezaka. Obuhvaća tekstove pisane na latinskom i grčkom jeziku, ali i dio izvorno grčkih tekstova u latinskom prijevodu.

Izbor prati kronološki slijed izvora i donosi prijevode prema grupama autora, čija imena ovdje navodimo u uobičajenim suvremenim inačicama: a) apostolski oci (*Barnabina Poslanica*, Klement Rimski, Ignacije Antiohijski, Polikarp iz Smirne te *Hermin Pastir*); b) apologeti (Justin, Tacijan, *Poslanica Diogenetu*, te Minucije Feliks i Irenej); c) crkveni oci i pisci (Klement Aleksandrijski, Origen, Tertulijan, Ciprijan, Laktancije, Euzebije, Atanazije Aleksandrijski, Ćiril Jeruzalemski, Bazilije Veliki, Grgur Nazijanski, Grgur iz Nise, Ivan Zlatousti, Hilarije, Ambrozije, Jeronim, Augustin, Leon Veliki, Grgur Veliki, Ivan Damaščanski).

Jedan je od tekstova i prijevod *Hermina Pastira*, o kojem smo odlučili reći nešto više, djelomično potaknuti činjenicom da je svojedobno na našem Odsjeku za klasičnu filologiju Filozofskoga fakulteta u Zagrebu prof. dr. sc. Mate Križman držao kolegij pod nazivom „Povijest grčkoga jezika: Grčki jezik *Hermina Pastira*”, a djelomično i zato što se u *Izboru*, u kratku uvodu uz tekst što su ga sastavili priređivači, *Hermin Pastir* navodi kao „najosebujnije i najopsežnije djelo otaca apostolskih” (Rac i Lasman 1917: 23).

Zanemarimo li osebujnost sadržaja, filološkoj je nastavničkoj struci zanimljiv i jezično i metodički, s obzirom na to da je tekst danas dostupan na grčkom, i to gotovo čitav izvornik, te u latinskom prijevodu u čak dvjema varijantama, a postoje i hrvatski prijevodi obiju inačica.

U spomenutom se kratku uvodu uz tekst, uz sažet opis sadržaja i autora, daje i podatak kako se ovo djelo sačuvalo u latinskom prijevodu, dok od grčkog izvornika ima tek odlomaka. Iz navedenoga se može pretpostaviti da je ovaj prijevod nastao prema latinskom tekstu. Dugo je vremena tekst iz *Izbora* bio jedini, premda samo djelomičan, prijevod ovoga naslova.

Iako je o *Pastiru* na hrvatskom dosta toga bilo napisano, kako o izvorima tako i o tumačenjima teksta, cjelovit prijevod sve donedavna nije postojao. Tako, primjerice, u svojem članku *Pastir Hermin* isusovac Ivan Petar Bock, kad tumači sadržaj, poseže za prijevodom Kolomana Raca i u bilješci navodi da su „neka poglavlja ove Vizije prevedena u *Izboru iz stare književnosti kršćanske 23–29*” (Bock 1929: 20).

Istom se gotovo stoljeće poslije pojavio novi i ktome cjelovit hrvatski prijevod ovoga djela. Nakladna kuća Verbum u svojoj biblioteci Crkveni oci objavila je u trećem svesku niza *Apostolski oci* prijevod *Hermina Pastira*. Urednik je biblioteke Ivan Bodrožić, a tekst je preveo Branko Jozić prema izvorniku: Franz Xaver Funk, *Patres apostolici*, vol. I, Editio II ad aucta et emendata, Tubingae, H. Laupp, 1901. (grčko-latinsko izdanje).

Spomenuli smo kako se o *Pastiru* i ranije pisalo, a detaljno o samom tekstu govori i Tomislav Janko Šagi-Bunić u prvom svesku svoje *Povijesti kršćanske literature*, gdje, između ostaloga, navodi kako je knjiga do nas u cijelosti došla samo u dva stara latinska prijevoda. Prvo izdanje staroga latinskoga prijevoda priredio je i objavio 1513. u Parizu Jacobus Faber Stapulensis (alias Jacques Lefevre D'Étaples). Taj je prijevod, nastao najvjerojatnije još u 2. stoljeću, sačuvan u brojnim kodeksima te se obično naziva *Versio vulgata*. Jacques Paul Migne unio ga je 1857. u svoju zbirku. Kritičko izdanje priredio je 1873. Adolf Hilgenfeld, a brigu za novo kritičko izdanje preuzima Roger Mynors. Drugi stari latinski prijevod *Pastira*, kako ističe Šagi-Bunić, nazvan je *Versio Palatina*, prema kodeksu iz 14/15. stoljeća. Prijevod je nastao u 4./5. stoljeću prema grčkom izvorniku, ali je prevoditelj imao pred očima stariji prijevod (*Versio vulgata*). Iako grčki original nije sačuvan u cijelosti, danas posjedujemo gotovo potpun grčki tekst *Pastira*, a nedostaje, uz nekoliko fragmenata, svršetak knjige, tj. *Sim. 9, 30–33*, te *Sim. 10* (Šagi-Bunić 1976: 43).

Djelo je dakle, kako se pretpostavlja, nastalo oko polovice 2. stoljeća. O samom autoru više se nagađalo nego pouzdano znalo, mišljenja su se donosila i opovrgavala te mijenjala s novim otkrićima, no pretpostavlja se da se radi o bratu sv. Pija I. (papa oko 140. – oko 154.).

Sâm autor ne daje o sebi mnogo podataka u samom djelu, iako je ono autobiografskoga karaktera. Saznajemo da je bio rob, rođen u Rimu, prodan u Rimu gospodarici po imenu Roda. Bio je muž i otac. Autor kršćanin, potaknut djelomično i izazovima vlastite obitelji, piše s nakanom da vjernike potakne na obraćenje i pokoru. Djelo se sastoji od pet priviđenja (viđenja), dvanaest zapovijedi i deset poredaba, podijeljeno na dva nejednaka dijela. Apokaliptična karaktera i napisan jednostavnim jezikom ovaj je tekst lako prihvaćen među pukom te je postao nekom vrstom priručnika kršćanskoga morala, podsjećajući i ukazujući na bit i obaveze kršćanskoga načina života.

3.

U *Izboru* je prevedeno treće, četvrto i peto priviđenje te druga i treća poredba. Novo nam pak izdanje (*Apostolski oci III*) donosi prijevod *Pastira* u cijelosti. Zgodna okolnost da uz dva mahom podudarna (ali ipak donekle različita) latinska teksta posjedujemo i dva hrvatska prijevoda (nastala s gotovo cijelim stoljećem odmaka) otvara nove mogućnosti za metodičku primjenu Račeva i Lasmanova priručnika. Stoga smo završni dio ovoga rada koncipirali kao svojevrsan prijedlog prevodilačke radionice za učenike latinskoga jezika, pri čemu nam je cilj pokazati na koji su se način različite lekcije u tekstu predložka odrazile u tekstu promatranih prijevoda, prikazati na koji način i uz kakve posljedice autori dvaju prijevoda prevode podudarne elemente latinskih predložaka te, naposljetku, upozoriti na neke zanimljive razlike u stilskim obilježjima dvaju prijevoda, napose vezano uz razdoblja u kojima su ti prijevodi nastali.

Za primjer ćemo uzeti *Priviđenje peto (Peto viđenje)*, najprije u dvije latinske, a potom u dvije hrvatske inačice.

Patrologia

Mandata, Proemium

Cum orassem domi, et consedissem super lectum, intravit vir quidam reverenda facie, habitu pastorali, pallio albo amictus, peram in humeris et virgam in manu gestans, et salutavit me. Et ego resalutavi eum. Protinusque consedit juxta me, et ait mihi: Missus sum ab eo venerabili nuntio, ut habitem tecum reliquos dies vitae tuae. Et ego putabam, ipsum ad tentandum me venisse. Et dico ei: Tu enim quis es? Ego enim novi cui traditus sum. Ait mihi: Non cognoscis me? Non, inquam. Ego, inquit, sum pastor ille cui traditus es.

Patres apostolici

Visio V.

Cum orassem domi et consedissem super lectum, intravit vir quidam facie dignitosa, habitu pastorali, amictus pelle caprina alba et peram gestans in humeris et virgam in manu. Et salutavit me, et ego resalutavi eum. 2. Protinusque consedit iuxta me et ait mihi: Missus sum ab angelo venerabilissimo, ut tecum habitem reliquos dies vitae tuae. 3. Putavi ego, ad tentandum me eum venisse, et dico ei: Quisnam es tu? Ego enim, inquam, novi eum, cui traditus sum. Ait mihi: Nonne cognoscis me? Non, inquam. Ego, inquit, sum pastor, cui traditus es.

Primijetimo, za početak, kako postoje određene razlike u latinskom tekstu predložka, koje smo podcrtali radi isticanja. One su važne jer su posljedično dovele i do neznatnijih razlika u dvama prijevodima. Različite su sljedeće lekcije: *reverenda facie – facie dignitosa*; *pallio albo amictus – amictus pelle caprina alba*; *eo venerabili nuntio – angelo venerabilissimo*; *putabam – putavi*; *ipsum – eum*; *enim quis – quisnam*; $\emptyset$ – *inquam*; $\emptyset$ – *eum*; *non – nonne*; *ille – \emptyset*.

Izbor

Priviđenje peto

(Uvod u zapovijedi)

Kod kuće se pomolih i sjedoh na počivaljku. Unide čovjek s časnim licem, u pastirskoj nošnji, ogrnut ovčinom, s bisagama o ramenu i sa štapom u ruci. I pozdravi me. A ja mu odzdravim. Odmah sjedne do mene i progovori mi: „Posla me onaj časni anđeo, da s tobom

Apostolski oci III

Peto viđenje

1. Nakon što sam u kući molio pa sjeo na počivaljku, uđe čovjek časna izgleda nalik pastiru. Bijaše odjeven u bijelo kozje krzno, s torbom na ramenima i štapom u ruci. Pozdravi me, a ja mu uzvratih pozdrav. 2. Odmah sjede kraj mene i reče mi: „Prečasni me anđeo posla da s tobom stanujem preostale

boravim ostale dane života tvojega.” I ja mišljah, da me kuša. I kažem mu: „A tko si ti? Ta ja bih rad znati, kome sam predan.” „Ne poznaš me?” kaže mi. „Ne!” kažem. „Ja sam”, kaže, „onaj pastir, kojemu si predan.” (Rac i Lasman 1917: 30–31)

dane tvojega života.” 3. Pomislih da me došao iskušati pa mu rekoh: „Tko si ti? Ta znam”, rekoh, „kome sam povjeren.” Reče mi: „Zar me ne prepoznaješ?” „Ne”, rekoh. „Ja sam”, nastavi on, „pastir kojemu si povjeren.” (Bodrožić, ur. 2011: 92–93)

Kao što smo maločas natuknuli, određene su razlike u dvama prijevodima posljedica različitih lekcija u predlošku („s časnim licem” – „časna izgleda”; „ogrnut ovčinom” – „odjeven u bijelo kozje krzno”; „onaj časni anđeo” – „prečasnai anđeo”; „mišljah” – „pomislih”; „ne” – „zar ne”; Ø – „rekoh”; „onaj” – Ø). Većina se navedenih razlika vjerno odrazila i u dvama prijevodima.

Ipak, valja napomenuti kako u prvom primjeru prevoditelji različito prevode istu riječ *facies* (u prvom slučaju konkretnije – „lice”, u drugom apstraktnije – „izgled”), a na isti način različite pridjeve, *reverendus* i *dignitosus* („častan”). Mnogo je pak neobičnije kako se u *Izboru* sintagma *pallio albo* (dosl. „bijelim pokrivačem”) prevodi „ovčinom”, za što nema uporišta u Migneovu predlošku, ali, zanimljivo, ima u Funkovu. Znači li to da su Rac i Lasman povremeno ipak konzultirali i Funkovo izdanje, dajući pritom kod prevođenja prednost i nekim njegovim čitanjima, ili je pak ovakav slobodniji prijevod posljedica svijesti o tipičnoj pastirskoj odjeći, teško je sa sigurnošću reći.

Postoje, međutim, razlike između prijevoda što ga donosi *Izbor* te prijevoda Branka Jožića koje nisu puka posljedica različitih latinskih lekcija što ih daje predložak, nego su uvjetovane bilo svjesnim stilskim odabirom prevoditelja bilo njihovim različitim shvaćanjem pojedinih izraza.

Tako se već u prvoj rečenici dade primijetiti kako autori starijega prijevoda nisu ljubitelji duljih rečeničnih perioda, pa zavisnu vremensku zamjenjuju nezavisnom rečenicom. Od takva postupka kod prevođenja s latinskoga ne samo da ne treba zadržati nego mu, dapače, valja čim više pribjegavati, s obzirom na to da latinski jezik krasi dugački rečenični sklopovi kakvi u našem jeziku ipak nisu u tolikoj mjeri zastupljeni niti se smatraju osobito poželjnima.

Nadalje, za sintagmu *habitu pastoralis* Rac i Lasman donose prijevod „u pastirskoj nošnji”, a Jožić je prevodi izrazom „nalik pastiru”, pri čemu se u prvom slučaju imenica *habitus* shvaća u sekundarnom, a u potonjem u njezinu primarnom značenju.

Zanimljivo je usporediti i prijevode gotovo identičnih latinskih rečenica *Et ego putabam, ipsum ad tentandum me venisse / Putavi ego, ad tentandum me eum venisse*, gdje Jožić, kao i inače, prevodi dosta vjerno („Pomislih da me došao iskušati”), dok u *Izboru* nalazimo slobodniji prijevod („I ja mišljah, da me kuša”), gdje nismo potpuno sigurni jesu li autori namjerno pojednostavnili izraz (što ne bi bilo čudno s obzirom

na namjenu teksta kao i činjenicu da to i inače nerijetko čine), ili je možda kod prevođenja ili tiskanja izostavljen dio prijevoda (npr. I ja mišljah, *da je došao da me kuša).

Slična nam se dvojba nameće i kod prijevoda rečenica *Ego enim novi cui traditus sum* / *Ego enim, inquam, novi eum, cui traditus sum*. Mlađi je prijevod i ovdje doslovniji, ali, radi elegancije, ipak ne sasvim doslovan („Ta znam', rekoh, kome sam povjeren“). Stariji pak prijevod nudi poprilično slobodno rješenje („Ta ja bih rad znati, kome sam predan“), za koji motivaciju baš i nije lako otkriti, uzmemo li u obzir da *znati* i *htjeti znati* ipak nije isto.

4.

Susret s priručnikom *Izbor iz stare književnosti kršćanske* potaknuo nas je na razmišljanje na nekoliko razina. Stoga smo u ovom radu nastojali ukazati na tri segmenta što smo ih iz takva susreta iščitali: osobno-stručni, metodički i obrazovni.

Prvi element tiče se osobnoga i stručnoga pogleda na život i rad jednoga od dvojice autora, Kolomana Raca, čiju osamdesetu godišnjicu smrti obilježavamo. Ovaj klasični filolog – za starije i srednje naraštaje opće populacije uglavnom poznat kao egzotično prezime iz brojnih križaljki – pred nama se ukazuje kao osoba bogata privatnoga i profesionalnoga života. Osim što je živio odgovornu ulogu supruga i oca brojne obitelji, bio je Koloman Rac vrhunski stručnjak: klasični filolog, nastavnik, ravnatelj i autor brojnih izdanja. Dojmljiva životopisa u svim aspektima stručnoga djelovanja, Koloman nam Rac ipak najviše zaokuplja pozornost kao vrstan i plodan prevoditelj, istinski predstavnik iznimno važne, ali nerijetko podcijenjene i zanemarene struke.

Drugi, metodički element ukazuje na spoznaju kako su mnogi problemi s kojima se danas susrećemo u nastavi bili slični i prije stotinu godina. Zainteresirati đaka za usvajanje novoga gradiva bila je i ostala zahtjevna zadaća. Danas to nerijetko činimo uz pomoć sve sofisticiranijih tehničkih pomagala, a nekad su to nastavnici poput Raca i Lasmana postizali odabirom atraktivnih lektirnih ulomaka. Tako, primjerice, *Izbor* donosi dio iz *Hermina Pastira* (Priviđenje četvrto) u kojem se živo i detaljno opisuje čudovište pokraj kojega protagonist mora proći, što nas pak neodoljivo podsjeća na izgled i hodogram računalnih igara što zaokupljaju pozornost današnjih naraštaja djece. Navest ćemo ovdje samo kraći dio: „Sunce izblijedi, – i eno spazim grdosiju poput zmaja; iz ždrijela mu skaču skakavci. Tijelo bijaše životinji neko sto stopa dugačko, a glava na sud od pò vedra. (...) A imala je živina na glavi četiri boje: crnu, onda ognjenu i krvavu, zatim zlatnu, a onda bijelu.” (Rac i Lasman 1917: 29)

Treći je aspekt obrazovni. On nam pokazuje kako različite verzije teksta-predloška te više prijevoda istoga teksta, nastalih u različitim razdobljima, omogućuju ozbiljniji pristup razumijevanju i analizi izvornoga teksta te njegova prijevoda. Okolnost da posjedujemo više inačica istoga teksta također je zgodan povod da se učenike upozna s osnovama latinske paleografije i tekstologije, tj. s nadasve zanimljivom pričom o tom kako su se djela klasične literature sačuvala i prenosila do naših dana.

Literatura

- Bock, Ivan Petar. 1929. Pastir Hermin. *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti* 10/1: 17–26.
- Bodrožić, Ivan (ur.). 2011. *Apostolski oci III* (preveo Branko Jozić). Split: Verbum.
- Cezar, Gaj Julije. 1897. *Gaja Julija Cezara Galski i Gradjanski rat* (preveo, uvod i bilješke napisao Koloman Rac). Zagreb: Matica hrvatska.
- Krstić, Dord. 2004. *Mileva & Albert Einstein: Their Love and Scientific Collaboration*. Radovljica: Didakta.
- Plaut, Tit Makcije. 1951. *Izabrane komedije I* (preveo Koloman Rac). Zagreb: Matica hrvatska.
- Plaut, Tit Makcije. 1959. *Izabrane komedije II* (preveo Koloman Rac). Zagreb: Matica hrvatska.
- Rac, Koloman – Lasman, Franjo. 1917. *Izbor iz stare književnosti kršćanske*. Zagreb: Tisak Kr. zemaljske tiskare.
- Radelj, Petar Marija. 2016. Osvrt na prijedlog pravoslavnoga vjeronauka. *Vjera i djela – Portal katoličkih teologa*. <<http://www.vjeraidjela.com/osvrt-na-prijedlog-pravoslavnoga-vjeronauka>> (zadnji pristup 30. travnja 2017)
- Šagi-Bunić, Tomislav Janko. 1976. *Povijest kršćanske literature I*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Živko, Ivana – Bratović, Marcela. 2016. Crnoja ipak u Vladi, Orešković: „Stay calm and govern on”. *24 sata*. <<http://www.24sata.hr/news/prva-sjednice-vlade-ministar-branitelja-nece-bit-nazocan-458534>> (zadnji pristup 30. travnja 2017)

Koloman Rac – Translator, Editor and Educator

Summary

This paper gives an overview of the chrestomathy *Izbor iz stare književnosti kršćanske* (*A Selection from Early Christian Literature*), compiled, edited and translated by Koloman Rac and Franjo Lasman, and highlights the possibilities of different methodological approaches to the representative texts the book collects. The occasion was twofold: one hundred years since the book was published (1917) and eighty years since the death of one of its authors, Koloman Rac (1937). The first part of this paper considers the importance and recognition of Rac as one of the most prolific translators from the classical languages into Croatian and, in the particular context, gives some notes on translating and translation profession in general. The second part is dedicated to the description of the book, analysis of its contents and consideration of different methodological approaches it offers. The third part proposes a model of translation workshop for students, based on a comparison of two Latin versions of a fragment of *The Shepherd of Hermas* and two Croatian translations of the same text available today. The fourth part draws conclusions and gives final thoughts.

Keywords: Koloman Rac, early Christian literature, *The Shepherd of Hermas*, translating and translation profession, methodological approaches to the text

